

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 รูปแบบการศึกษาวิจัย

เป้าประสงค์ของการวิจัยนี้เป็นการแสวงหาความรู้โดยเริ่มต้นจากรวบรวมสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ในกระบวนการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติในชุมชนจนได้ข้อมูลมากเพียงพอ ข้อมูลที่ได้มาจะถูกตรวจสอบและวิเคราะห์เพื่อหาเงื่อนไขในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ เพื่อนำมาประมวลเป็นข้อสรุปกรณีศึกษาซึ่งอาจถูกนำไปทำซ้ำในพื้นที่อื่นซึ่งมีเงื่อนไขต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน

การจะได้ข้อมูลเพื่อเป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำให้มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลที่จะช่วยให้เข้าใจและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาได้ถูกต้องตามที่เกิดขึ้นจริง รูปแบบของการวิจัยนี้จึงเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และพัฒนาการของการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยการตีความหมาย ความเข้าใจ ความคิด และความเชื่อของสมาชิกในชุมชนซึ่งมีมิติที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลาสัมพันธ์กับความเชื่อของคนในชุมชนและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบทอดกันมานานเป็นวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ : พฤติกรรมสุขภาพ (สุจินดา คุจาวิวัฒน์ บรรณานิติการ, 2536) เป็นแนวทางในเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ และใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (สุภางศ์ จันทวานิช, 2539) แนวทางวิเคราะห์ข้อมูล

3.2 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

ข้อมูลสำหรับการวิจัยนี้แบ่งเป็น 2 ประเภทที่สำคัญคือ ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary data) และข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary data) ข้อมูลประเภทแรกได้แก่ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งจัดเป็นแหล่งข้อมูลปฐมภูมิโดยตรง กรณีของข้อมูลประเภทหลังได้แก่ข้อมูลใดๆ ที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษานี้แต่ไม่ได้เก็บรวบรวมจากผู้ให้ข้อมูลหลักโดยตรง ดังตัวอย่างของข้อมูลชั้นทุติยภูมิสำหรับการศึกษานี้คือ เอกสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จังหวัดน่าน หนังสือพิมพ์ วารสาร แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่

8 สื่อวีดิทัศน์ เป็นต้น ยิ่งไปกว่านี้การพบปะสนทนากับบุคคลต่างๆ ที่มีผู้ใช้ให้ข้อมูลหลักในเรื่อง การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติโดยชุมชนบ้านหาดผาขน ก็ถือเป็นแหล่งของข้อมูลชั้นทุติยภูมิด้วยเช่นเดียวกัน

3.3 เครื่องมือสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมที่สำคัญสำหรับการวิจัยนี้คือ การสนทนากลุ่มแบบเจาะจง (focus group discussion) เพื่อศึกษาประเด็นของปัญหาและเหตุการณ์เฉพาะกลุ่มพรานปลา และกลุ่มคณะกรรมการอนุรักษ์ เพื่อหาข้อสรุปเบื้องต้นเพื่อกำหนดแนวคำถามเพื่อสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) เพื่อให้สามารถสนทนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ตั้งไว้ แนวคำถามที่สร้างขึ้นจึงประกอบไปด้วยข้อคำถาม ส่วนแรกเป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ 2 เป็นข้อคำถามเกี่ยวกับความคิด ทักษะคิด เหตุและผลเบื้องหลังของความคิดนั้น การประมวลเหตุการณ์ความเป็นมาของการอนุรักษ์ ปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์ ผู้กระทำ กระบวนการจัดการ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ ผลของการจัดการและปัญหา / อุปสรรคในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ

เครื่องมืออีกชนิดหนึ่งที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัยนี้ด้วยคือ การสังเกตโดยผู้ศึกษา การบันทึกด้วยเครื่องบันทึกเสียงและการสังเกตด้วยเครื่องมือ (device observation) โดยใช้กล้องถ่ายรูปเพื่อรวบรวมข้อมูลกายภาพในภาคสนาม เป็นข้อมูลในลักษณะของภาพสีและ สไลด์ซึ่งสามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ได้มาก และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกในชุมชนที่ศึกษา

3.4 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาคั้งนี้ประกอบไปด้วยกลุ่มบุคคล 2 กลุ่มในพื้นที่ศึกษา

3.4.1 กลุ่มสมาชิกของชุมชน ได้แก่ สมาชิกของชุมชนผู้รับทราบ หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการและพัฒนาทรัพยากรสัตว์น้ำ ตั้งแต่ระดับมากที่สุดไปถึงน้อยที่สุดในหมู่บ้าน สมาชิกกลุ่มนี้ประกอบด้วย

- 1) พระภิกษุ

- 2) ผู้ใหญ่บ้านซึ่งมีตำแหน่งเป็นรองประธานกลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำอีกตำแหน่ง
- 3) ประธานกลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำ ซึ่งเป็นอดีตผู้ใหญ่บ้านที่ริเริ่มก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์
พันธุ์สัตว์น้ำ
- 4) ที่ปรึกษากลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำ 2 คน ได้แก่ ข้าราชการในหมู่บ้านผู้มีบทบาท
สำคัญและบุคคลที่สมาชิกในชุมชนให้ความเชื่อถือ
- 5) รองประธานและเหรัญญิกกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ
- 6) คณะกรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ 10 คน ได้แก่
- 6.1) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
 - 6.2) กรรมการหมู่บ้าน
 - 6.3) กรรมการป่าชุมชน
 - 6.4) กรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ประกอบด้วยกลุ่มคนดังต่อไปนี้
 - กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่
 - กลุ่มแม่บ้าน
 - พรานปลา
 - สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล
 - อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน
 - 6.5) สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ 15 คน จากกลุ่มคนดังต่อไปนี้
 - พรานปลา
 - ผู้ไม่มีความรู้ความชำนาญในการจับสัตว์น้ำหรือไม่หา
เลี้ยงชีพด้วยการจับสัตว์น้ำ
 - กลุ่มเยาวชน

3.4.2 กลุ่มซึ่งมิใช่สมาชิกของชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและพัฒนาทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ซึ่งมิได้เป็นข้าราชการ คนกลุ่มนี้ประกอบด้วย

- 1) เจ้าหน้าที่สำนักงานประมงจังหวัดน่าน
- 2) เจ้าหน้าที่สถานีประมงน้ำจืดจังหวัดน่าน
- 3) นักพัฒนาเอกชน กลุ่มอัครเมืองน่าน
- 4) สมาชิกกลุ่มอัครบ้าน อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

3.5 การเลือกพื้นที่

เหตุผลในการเลือกบ้านหาดผาขนเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติโดยชุมชน ระดับหมู่บ้านเนื่องจากเหตุผล 3 ประการดังนี้

1. ชุมชนบ้านหาดผาขนยังรักษาเอกลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นไว้ได้อย่างต่อเนื่อง แม้จะอยู่ห่างจากตัวเมืองไม่มาก
2. เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนบ้านหาดผาขนเป็นตัวแทนชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติหน้าหมู่บ้าน การจัดการจะต่างจากเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่อยู่หน้าวัดกันเป็นเขตอุทยานและอาศัยพระสงฆ์เป็นผู้นำการอนุรักษ์
3. การจัดการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในพื้นที่นี้ดำเนินการโดยชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ทางรัฐเข้าไปแทรกแซงไม่มากนัก

3.6 การคัดเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การคัดเลือกตัวแทนของประชากรและกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักค้ำนึ่งถึงบทบาทของแต่ละท่านในกิจกรรมการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ หรือบทบาทในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน หรือการเป็นผู้ชำนาญในการหาปลา เพื่อทำการรวบรวมข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มแบบเจาะจง การสัมภาษณ์เจาะลึก การสังเกต และเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ แล้วแต่กรณี การเลือกตัวแทนของประชากรและกลุ่มตัวอย่างได้ทำการเลือกแบบเจาะจงโดยให้มีการกระจายในกลุ่มต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความหลากหลายและเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลไปด้วย โดยกำหนดขนาดของกลุ่มไม่น้อยกว่า 30 คน

3.7 การรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลเพื่อการศึกษาครั้งนี้ได้กระทำในหลายลักษณะ คือ การสนทนากลุ่มแบบเจาะจง (focus group discussion) การสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) การสังเกต และการมีส่วนร่วมทำงานกับกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในพื้นที่ รวมทั้งใช้เครื่องบันทึกเสียงบันทึกการสนทนาช่วยในบางกรณีที่มีผู้ให้ข้อมูลหลายคนร่วมแสดงความคิดเห็นในเวลาเดียวกัน

การสังเกต (observation) ทำให้ผู้ศึกษาได้รับรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และพฤติกรรมของสมาชิกของชุมชน เพื่อยืนยันปรากฏการณ์ที่ได้จากคำบอกเล่า เพื่อจำแนกลักษณะความสัมพันธ์ และเพื่อเชื่อมโยงปัจจัยต่างๆ ในปรากฏการณ์ ผู้ศึกษาใช้วิธีการสังเกตเพื่อรวบรวมและตรวจสอบข้อ

มูลตั้งแต่ระยะแรกของการลงเก็บข้อมูลในพื้นที่ต่อเนื่องติดต่อกันแม้จะออกจากพื้นที่แล้ว ทุกครั้งที่ลงไปเยี่ยมพื้นที่ก็ใช้การสังเกตเสมอ

การมีส่วนร่วม (participation) ในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษาและชุมชน เพื่อให้ความเข้าใจปรากฏการณ์และพฤติกรรมได้ชัดเจนขึ้น เมื่อได้รับการยอมรับจากสมาชิกของชุมชนว่าผู้ศึกษามีใช่คนนอกหรือคนแปลกหน้า การสังเกตโดยการมีส่วนร่วมจะได้ผลที่ชัดเจนและใกล้เคียงกับความจริง โดยเฉพาะพฤติกรรมที่ละเอียดอ่อนหรือการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง ผู้ศึกษาได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนตั้งแต่ต้นปี 2540 หลังจากได้ร่วมกิจกรรม 3-4 ครั้ง สมาชิกในชุมชนก็เริ่มคุ้นเคยกับผู้ศึกษา ข้อมูลที่ได้จึงมีความละเอียดมากขึ้น

การสนทนากลุ่มแบบเจาะจง (focus group discussion) เพื่อศึกษารายละเอียดประเด็นปัญหา ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะเรื่อง เช่น การก่อกำเนิดของความคิดในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำโดยคณะกรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในชุมชน หรือ ประสิทธิภาพการหาปลาในกลุ่มพรานปลา เพื่อหาประเด็นสำคัญที่สามารถให้คำอธิบายเชิงเหตุผล หรือความคิดเห็นในภาพรวมของกลุ่ม

การสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) เพื่อแสวงหารายละเอียดเกี่ยวกับความคิด โลกทัศน์ ข้อคิดเห็นเฉพาะเรื่องเฉพาะบุคคล เพื่อสอบถามถึงเหตุผลของเบื้องหลังความคิดทัศนคติของผู้ถูกสัมภาษณ์ และเพื่อประมวลเหตุการณ์หรือประสบการณ์ชีวิตของผู้ถูกสัมภาษณ์ โดยการเสาะหาและคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักและหาจังหวะเวลาพูดคุยกันอย่างเจาะลึกแบบไม่เร่งรีบ ถ้าได้ข้อมูลไม่ครบหรือประเด็นคำถามอาจไม่ชัดเจนพอ ก็จะหาโอกาสสัมภาษณ์ครั้งต่อไป เพราะผู้ศึกษาพำนักอยู่ในพื้นที่อยู่แล้ว

ข้อมูลเกี่ยวกับราคาปลาที่จับได้จากลำน้ำน่านเขตบ้านหาดผาขนที่จำหน่ายในหมู่บ้านหาดผาขนและนำไปจำหน่ายในตัวเมืองน่าน ผู้ศึกษารวบรวมข้อมูลจากการไปสัมภาษณ์แม่ค้าในตลาด

ข้อมูลทางด้านกายภาพของพื้นที่ซึ่งทำการศึกษานี้ เป็นต้นว่า บริเวณเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ชนิดและปริมาณของสัตว์น้ำในพื้นที่อนุรักษ์ และข้อมูลเชิงคุณภาพ เช่น พิธีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สัตว์น้ำ ได้มีการเก็บรวบรวมโดยการมีส่วนร่วมกับสมาชิกของชุมชนในพิธีบวชป่าชุมชน สืบชะตาแม่น้ำ การประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและกิจกรรมของกลุ่ม

เนื่องจากญาติทางบิดาของผู้ศึกษามีพื้นเพอยู่ที่พื้นที่ศึกษา ผู้ศึกษาจึงคุ้นเคยกับพื้นที่นี้มานาน ในช่วงที่ต้องเก็บข้อมูลต่อเนื่องประกอบกับการคมนาคมลำบาก ผู้ศึกษาจึงพำนักอาศัย

อยู่ในหมู่บ้านที่ศึกษาเป็นระยะเวลา 4 เดือน ระหว่างเดือนตุลาคม 2540 ถึงมกราคม 2541 และติดตามกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาอย่างต่อเนื่องอีก 2 ปีถึงปลายปี 2542

ข้อมูลขั้นทุติยภูมิ (Secondary data) ได้แก่ รายชื่อพันธุ์ปลาซึ่งได้มาจากการรวบรวมของสถานีประมงน้ำจืด จังหวัดน่าน ไปสเตอร์รูปปลาน้ำจืดจากสำนักงานประมงจังหวัดน่าน การรวบรวมกิจกรรมการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำที่บ้านหาดผาชนในรูปแบบของรายงาน วิทยานิพนธ์ บทความในวารสารหรือหนังสือพิมพ์

3.8 การจัดการกับข้อมูล

ข้อมูลซึ่งได้บันทึกไว้ถูกนำมาตรวจสอบความสมบูรณ์แบบวันต่อวัน หากพบว่าข้อมูลบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ครบถ้วนตามที่ต้องการได้มีการเก็บรวบรวมเพิ่มเติมในทันทีขณะที่อยู่ในพื้นที่ศึกษา และถูกนำมาศึกษาในรายละเอียดและสรุปไว้เป็นประเด็นสำคัญๆ ข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบแล้วบันทึกเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อทำการวิเคราะห์ในขั้นตอนต่อไป

3.9 การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้มาถูกตรวจสอบความถูกต้องโดยการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) จากแหล่งบุคคล จากเวลาและเครื่องมือที่ต่างกัน โดยการถามคำถามเดิมกับผู้ให้ข้อมูลคนเดิมแต่ต่างเวลากัน เช่น เมื่อเวลาผ่านไปหนึ่งเดือน และการตรวจสอบสามเส้า ด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) โดยการใช้วิธีการต่างกันเพื่อรวบรวมข้อมูล เช่น จากการสนทนากลุ่มแบบเจาะจง การสัมภาษณ์ระดับลึก และข้อมูลจากการสังเกตนั้นสอดคล้องกันหรือไม่ และสรุปประเด็นนำไปตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลหลัก

3.10 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับการศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ข้อมูลได้มาจากการสนทนากลุ่มแบบเจาะจง การสัมภาษณ์ระดับลึก การสังเกตจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติและจากการมีส่วนร่วม เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจ มิได้มุ่งเน้นหาความแตกต่างหรือหาอิทธิพลของตัวแปร ดังนั้นจึงมิได้กำหนดตัวแปรหลักเพื่อการวิเคราะห์ แต่ได้ใช้กรอบ

แนวคิด ทฤษฎีที่ผู้ศึกษาได้ทบทวน ตั้งสมมติฐานชั่วคราวแล้วพยายามรวบรวมข้อมูลมาเพื่อพิสูจน์หรือหาข้อสรุปต่อปรากฏการณ์นั้นๆ จนกระทั่งตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ระดับหนึ่ง ข้อมูลเหล่านี้ถูกจัดระเบียบแบ่งประเภท ถูกนำมาหาความหมาย จัดระบบ หาความเชื่อมโยง และหาความสัมพันธ์เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของกรณีศึกษา (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2539) อย่างไรก็ตามเพื่ออธิบายความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในพื้นที่ศึกษาและกระบวนการจัดการ ผู้ศึกษาได้กำหนดกรอบต่อไปนี้ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์

1. กำหนดกรอบระยะเวลาของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อหาเหตุการณ์หลักซึ่งเกี่ยวกับทรัพยากรสัตว์น้ำและการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ

ระยะเวลา ผู้วิจัยได้แบ่งช่วงเวลาออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

- ระยะเวลาปลาชุกชุม (พ.ศ. 2460-2499)
- ระยะเวลาเริ่มลดจำนวน (พ.ศ. 2500-2532)
- ระยะเวลาของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (พ.ศ. 2533-2540)

2. กำหนดกรอบของรายละเอียดการจัดการ เหตุผลซึ่งส่งผลต่อการจัดการนั้นๆ รวมถึงผลของการจัดการที่มีต่อทรัพยากรสัตว์น้ำ

- กำเนิดของความคิด
- กระบวนการรูปแบบ / กลุ่มองค์กร
- กิจกรรม
- การมีส่วนร่วม
- บทบาทของผู้เ้า
- การจัดการความขัดแย้ง
- การสร้างสำนึกร่วม การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ

3. กรอบของบริบทที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ความเชื่อและวัฒนธรรม

4. นำข้อสรุปหรือสมมติฐานชั่วคราวที่ได้มาเชื่อมโยงกับข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากรป่าไม้ หรือการเชื่อมโยงสู่ปรากฏการณ์ทางสังคมอื่นที่มีความคล้ายคลึงกัน

ผลของการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับการวิจัยนี้ได้แสดงไว้โดยละเอียดในบทที่ 4 ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปนี้